

Нада Савковић

Велико путовање Јоакима Вујића и његових српских савременика

Путовања и упознавање Италије почела су још у раном средњем веку када је један од циљева ходочасника, не само из Европе, била и посета Риму. Но, древни град није био привлачан само религиозним путницима, многи су га обилазили и због његове световне лепоте и аутентичних културно-историјских споменика. Касније, незаобилазна места на тзв. ерудитском путовању по Италији, поред вечног града, била су и градови попут Венеције, Фиренце, као и Милана или Болоње. Они, који су имали воље да наставе пут ка југу ка Напуљу и његовој околини, путовали су много лошијим путевима. Оваква врста путовања у XVII, а нарочито у XVIII веку постаје тренд: настао је међународни реалитет – *Grand Tour* тј. 'велико путовање'¹. *Grand Tour*, пре свега, био је конструкт културе британске друштвене елите, који је због своје сталности и учесталости постао нека врста новог ходочашћа, попримио је одлике готово институције. Џозеф Адисон (Joseph Addison) потврђује значај *Grand Tour*-а у првој реченици предговора свог путописа о Италији: "There is certainly no Place in the World where a Man may travel with greather Pleasure and Advantage than in Italy"² (Addison 1705: [005]). Често је цитиран и *dictum* енглеског писца Самјуела Џонсона (Samuel Johnson) из 1776. године: "A man who has not been in Italy, is always conscious of an inferiority, from his not having seen what it is expected a man should see"³ (Boswell 1823: 34). Златни век *Grand Tour*-а био је XVIII век. Путовање ради свеобухватног образовања захватило је и друге земље Западне Европе, као и Русију и Америку.

Чувени есеј *Of Travel* (1615) Франсиса Бејкона (Francis Bacon, 1561-1626), који су многи енглески путници знали напамет, може се поимати и као исходште за велико путовање. Бејкон је сматрао да је путовање у младости неопходан део образовања,

¹ Термин је први увео Ричард Ласелс (Richard Lassels) у књизи *The Voyage of Italy* (1670); синтагма се односила на предност коју су стицали млади људи, јер су имали прилику да далеко од својих кућа уче о интелектуалној, социјалној, етичкој и политичкој стварности света у којем живе.

² "Сигурно је да нема места на свету где човек може да путује са већим задовољством и вајдом него што је то у Италију".

³ "Човек који није био у Италији, увек је свестан своје инфериорности, јер није видео оно што се очекује да човек треба да види".

док је у зрелим годинама део искуства (Васон 1908: 79-82). Младим богатим путницима дао је низ корисних савета: нагласио је да би требало да имају извесна знања о језику земље у коју путују, да се опреме и упознају са водичима и картама, да воде дневник, да се не задржавају превише у истом граду током боравка у некој земљи, дакле да што чешће мењају место боравка да би се привикнули на стално дислоцирање. Препоручио је да путују са тутором, старатељем или искусним слугом, који би их водио, усмеравао ка ономе што би требало видети⁴. Такође, пожељно је да увек имају писмо препоруке неке уважене личности које би им омогућило да уђу у престижно друштво. Нагласио је да су веома важна познанства која се стичу, а нарочито са угледним људима, амбасадорима и другим владиним службеницима, као и да би требало да избегавају свађе. Примат је давао образовном типу путовања његових сународника – Енглеза. Она су имала и безрезервну подршку Круне, која није била случајна, зато што су нека путовања у Италију имала за циљ и индустријску шпијунажу, а не само откривање уметничких лепота. Феномен *Grand Tour* имао је велики утицај и на књижевност, настала су многобројна путописна дела, у Енглеској је ова врста књижевности била најпопуларнији жанр XVIII века. Но, не само у Енглеској, Мари-Ноел Бурге (Marie-Noëlle Bourguet) запажа да “путописна књижевност, дотад мањи део литерарне производње, у 18. веку постаје род који осваја пажњу” (Бурге 2006: 308). Дакако да је обимна продукција изнедрила и значајна путописна остварења.

Путовање ради образовања није било резервисано само за европску младеж из богатих кућа, углавном племиће. У XVIII веку племство је било “*fondamentalmente cosmopolita*” (Hof 2005: 103). Многи уметници, писци, људи од културе, који нису поседовали новац за велико путовање, имали су потребу да употпуне сопствено знање у непосредном контакту са културним и уметничким наслеђем Италије. Неки су уз помоћ мецена путовали по Италији и на тај начин доживели искуство *Grand Tour*-а. Тројица српских писаца XVIII и првих деценија XIX века, савременика, који су били следбеници идеологије просвећености, путовала су по Италији свако на свој начин: 1780. године Доситеј Обрадовић (1739-1811), 1803. Јоаким Вујић (1772-1847) и 1818. Павле Соларић (1779-1821)⁵.

⁴ Бејкон је препоручио да се разгледа све што је вредно видети и што може бити занимљиво: дворови и њихове аудијенције, нарочито амбасадора, судови, цркве и друга црквена здања, библиотеке, високе школе, тврђаве, луке и бродови усидрени у њима, бродоградилница, војни полигони, као и старине, државна здања, паркови, позоришта “али она која похађа бољи свет”, музеји и ризнице. Ако се укаже прилика препоручио је да се присуствује различитим јавним окупљанима.

⁵ Велики путник био је и архимандрит Герасим Зелић (1752-1828) који је у свом животопису у неколико наврата помињао и описивао Италију, коју први пут лично упознаје током свог боравка у Венецији 1782. Често је долазио и у Трст, а 1808. провео је месец дана у Милану, у који је стигао из Трста преко Падове, Вићенце, Вероне, Бреше и Бергама. У “папину земљу” путовао је 1809. рутом: Лорето-Анкона-Синигалија-Фано-Пезаро-Цезина-Болоња-Парма-Пјаћенца-Милано. Иако је описивао лепоте Италије (задивљено је описао Венецију

Доситеј Обрадовић, за којег је путовање било културни и образовни чин, неколико пута је посетио Италију, а од 1802. до 1806. живео је у Трсту, у којем је боравио крајем 1771. и неколико месеци од јесени 1779. У Трсту се упознао са руским архимандритом Варлаамом, са којим је путовао по Италији 1780. године о чему је писао у свом аутобиографском роману *Живот и прикљученија*. Прво су се запутили у оближњу Венецију⁶ и то баш у време карневала: “По божићу у Венецији карневал. Луди би били кад би у Тријесту стајали. ’Ајде у Венецију! Да нам је и ту лепо било, то свак зна да му се и не каже” (Обрадовић 1961а: 239). Могуће је да су се у Венецији задржали скоро три недеље. Затим су преко Фераре посетили Болоњу, која је такође била једна од незаобилазних станица гранд тура. Доситеј се у четвртак, прве недеље поста (био је то 17. фебруар те 1780.), укрцао на “књигоношњу лађу за Болоњу” тј. поштанску лађу којом је пловио “кроз широки канал”⁷. За време пловидбе “из канала у канал”, која је трајала дан и ноћ, било је свега, нпр. музике: “Те музике опет, и тога завијања ко није чуо, нек не жели чути”, као и буре: “кад ти ту нападне на нас таква стра[х]овита бура да нико није већ мислио главе на суво изнети”, но одржала их је “јака лађа” (Обрадовић 1961а: 239). У Болоњи се задржао до католичког Ускрса, тј. до 26. марта, а видео је “што је год достојно било виденија” (Обрадовић 1961а: 240). Упутио се ка Ливорну, где је стигао на православног Ускрс, недељу дана касније. Уз пут је видео “неисказане и неописане красоте” Фиренце, као и неколико других знаменитости Тоскане: Пистоју, Луку и Пизу, но није имао времена за дуже задржавање. У Ливорну је провео са Варлаамом три недеље, ту су им се путеви разишли, Доситеј је кренуо бродом ка грчком острву Хиос, током пловидбе дуге 21 дан пристао је на Корзици и у Месини. Када је пролазио бродом поред Етне, није спавао целу ноћ да би се нагледао “оног чудесног виденија” (Обрадовић 1961а: 240).

Доситеј је био одушевљен Италијом, коју описује као земаљски рај⁸. Но, упркос дивљењу није посветио посебну пажњу представљању својих утисака, него је користио формулу сажетости⁹. Очекивано, ако се има у виду да је у уводу тј. *Предисловију* написао да му је циљ да да добре савете и поуке, и да ће зато описивати разне обичаје

као невиђени град који је сав изникао из воде), његова путовања у Италију била су у вези с његовим пословима, но као свако путовање доносила су и нова сазнања (Ђурић 2015).

⁶ Пре тога Доситеј је већ два пута посетио Венецију. Први пут 1769. након повратка са Крфа, када је први пут посетио Задар. Никога није познавао у граду, отишао је у залеђе, написао је да је био “природно страшив и стидљив”. Следеће године други пут је био у Венецији, у мисији својих Скрадињанина. Четврти пут боравио је у Венецији у зиму 1803-1804. године.

⁷ Од Венеције до Болоње некада је могло да се путује бродом, постојао је *Canale Navile* – ‘пловни канал’. Канал је обновљен у XV веку и био у употреби до првих година XX века, омогућавао пловидбу у оба смера, углавном је служио за превоз робе, мање за путовања путника. Много брже било је путовање бродом, него копном.

⁸ Италија, као географски топос, често је представљена снажним метафором земаљског раја, који подразумева модел сличан *locus amoenus*, тј. означава ‘лепо, пријатно и идеализовано место’.

⁹ О формули сажетости (*brevitas-formula*) видети: Градинић 2017.

народа и људи с којима је живео да би они могли да буду корисни његовом роду, да ће хвалити и препоручити добре обичаје, а да ће оне лоше грдити (Обрадовић 1961а). У наравоученију басне *Путници и топола* Доситеј Обрадовић (1961б: 544) је рекао: “кад туђе познамо, онда ћемо моћи и о нашим судити...” . “Жеља ка ученију” мотивисала га је ка многобројним путовањима, уместо описивања италијанских лепота оставио је траг о свом унутрашњем путовању, о ономе што је сазнао и доживео, а не о ономе што је видео (Ступаревић 1975: 106-107).

Његов савременик Јоаким Вујић, такође је живео неколико година у Трсту, од 14/26. новембра 1801. до 1/13. априла 1805¹⁰. На своје велико путовање, како је забележио у аутобиографији *Животоописаније*¹¹ кренуо је из Трста 12. октобра 1803; требало је да остане месец дана. У његово време путовало се много спорије него данас: 20 сати пловио је бродом до Венеције где је стигао сутрадан после подне. У Трст се вратио 29. новембра. Његова путна линија ишла је трасом: Трст-Венеција-Падова-Верона-Милано-Парма-Модена-Фиренца-Пиза-Рим-Анкона-Болоња-Трст и “проча ина дивне Италије места”. Вујић је тек 1833. године, тридесет година касније, објавио своје утиске о путовању по Италији у свом *Животоописанију*¹². Зато је и могуће да му је био познат путопис Аугуста фон Коцебуа (August von Kotzebue, 1761-1819) *Erinnerungen von einer Reise aus Liefland nach Rom und Neapel* (1805)¹³, омиљеног писца чија је дела радо преводио и посрбљавао. Но, није следио пример Коцебуа, који је свакодневно записивао утиске о свом путовању да би их по повратку одмах објавио. Своје путовање по Италији поменуо је и 1826. у краткој биографији на немачком језику¹⁴,

¹⁰ Разлика између јулијанског и грегоријанског календара у XIX веку била је 12 дана, у тексту су дати датуми како су их навели аутори: по јулијанском календару.

¹¹ *Иоакима Вуича Славено-Сербскога писателя Животоописание и чрезвычайна његова приключения: во кратцих собственномъ рукоумъ његовомъ списана у общежителному монастыру Бездину, во Богохранимой Епархији темшиварској објављено у Карлштадту тј. у Карловицу у штампарији Иоанна Претнера 1833.*

¹² За мото своје аутобиографије Вујић је одабрао епитаф који је самом себи срочио енглески песник Џон Геј (John Gay, 1688-1732): “Life is a jest, and all things show it; / I thought so once, but now I know it” (Master Gay poet), који је превео: “Живот је шала и све ствари показују своје; / Тако сам и мислио, али сада то знам”.

¹³ Аугуст фон Коцебу је написао преко двеста позоришних дела и био је један од најзвонанијих аутора свога времена, у бечком Бургтеатру од 1790. до 1868. његови комади играни су 3656 пута; тако често је игран и у Берлину, Манхајму; био је популаран и изван немачког подручја. Путовао је по Италији годину дана касније, био је на свадбеном путовању, а свако јутро је два-три сата сређивао белешке и записивао своје утиске са пута. О томе је објавио волуминозан путопис у три тома (Kotzebue 1805). Годину дана касније објављена је и верзија на енглеском у четири тома (Kotzebue 1806). Вујић је посрбио осам његових комада, половину још за живота свога савременика.

¹⁴ *Kurze Biographie des Herrn Joachim Vuits neuesten Illyrisch-Serbischen Schriftstellers: Ausgezogen aus seinen Werken, Journals, und Manuscripten*, штампана у Пешти у штампарији Ludwig

од свега 22 стране, малог формата 19 цм. Навео је да је видео велики део Италије: Фиренца-Милано-Падова-Мантова-Ђенова и друга места:

Die Zufriedenheit besagten Herrn Prinzipals stieg so hoch, daß er denselben nach vollbrachten zweyen Jahren nachdem er einen grossen Theil von Italien als Florenz-Mailand-Padua-Mantua-Genua oc. im dritten Jahre durchgereiset, aus Ursache auch des erworbenen Zutrauens, mit seinem eigenen Mercantil-Marine-Schiff als Unterschreiber aus die See abgeschickt habe, und so erboth sich die sehnlichst gewünschee Gelegenheit die verschiedenartigen Natur – Schönheiten dieses Erdballs bewundern zu können (Vujić 1826: 6)¹⁵.

Путовање по Италији је за Вујића имало велику важност, јер га је поменуо и у својој неопимној биографији на немачком језику, док је у аутобиографији *Животоописаније* утисцима о великом путовању посветио два поглавља – седму главу: *Мое путешествование по Италии* (Vujić 1826: 187-242) и осму главу: *Краткое Описание Италије и Карактеристике Народа Италијанскога* (Vujić 1826: 243-258); ова поглавља су попут неког краћег путописа¹⁶. Вујић је у Венецији био три дана од 13. до 15. октобра, а у Падову је, како је написао допловио 16. наставио је за Верону (18. октобра) где је преноћио, па је преко Бреше стигао 22. октобра у Милано. У “предивној лепој вароши” остао је четири дана и писао је господину Квекићу, па је преко Павије (26. октобар) и Кремоне (27. октобар) допутовао у Мантову 29., сутрадан је ноћио у Мирандоли, а затим 31. октобра посећује Парму и наставља пут преко Пјаћенце (1. новембар), Модене (2. новембар), Пилоте¹⁷ и Прата да би увече 3. новембра пристигао у Фиренцу. Након пет дана, 8. новембра био је у Сијени, сутрадан у Орвијету, а преко Витерба 10. новембра обрео се у Риму, одакле је упутио писмо госпођи Ани Квекић. Већ 15. новембра је кренуо натраг за Трст: преко Сполета, 17. био је у Лорету, а затим у Анкони, а у 18. у Сенигалији, а након Риминија 20. новембра пристигао је у Болоњу. За Ферару је кренуо 23, задржао се један дан и 25. је дошао у Вићенцу, 27. био је у Удинама и 28. преко Горице се вратио у Трст у који је требало по договору да стигне 12.

Landerer Edlen v. Füskut, 1826. На последњим страницама дата је његова библиографија: забележено је 19 Вујићевих дела, објављених од 1805. до 1825. и наслови 23 његова рукописа. Била је то прва лична књижевна библиографија у Срба.

¹⁵ “Задовољство наведеног господина Принципала [мисли се на Антонија Квекића трговца, прим. Н.С.] било је толико високо да је [Јоаким Вујић, прим. Н.С.] после две године након што је обишао велики део Италије: Фиренца-Милано-Падова-Мантова-Ђенова итд., у трећој години, због поверења које је стекао, добио прилику да на његовом [Квекићевом, прим. Н.С.] трговачком броду путује као писар морем, те је тако могао да се диви разноликим природним лепотама овог света”.

¹⁶ Шесту главу своје аутобиографије Вујић је посветио животу у Трсту.

¹⁷ Наводи га као Пилота, погрешно: место у којем је рођен песник Вергилије сматра се Pietole (“Pietoli patria di Virgilio”).

новембра. Навео је у напомени да је морао у сваком месту које је посетио да има “каковога искуснога човека, који би ми све редкости и достопајамне вешчи показивао”, а којег је често наградио за његов труд и увек би га водио на обед (Вујић 1833: 204).

Најдуже се задржао у Венецији, Милану, Фиренци и Риму, градовима који су били незаобилазни на великом путовању. Из описа “прекрасне”, “велелепне царствујушче вароши” Венеције чини се као да Вујић није лично боравио у њој, јер је наведено могло да се прочита у неком од познатих водича. Оно што је обележено личним искуством било је предочавање његове посете господину Христифору Цветовићу, шогору његовог газде Антонија Квекића, код кога је ноћио. Прво је дао детаљан опис града и његових лепота, а потом следи тренутак стварности тј. Вујићево помињање где је био смештен у граду; у његовом тексту уочава се временска инверзија: оно што временски следи – обилазак и разгледање града – доминира и истакнуто је у први план у односу на оно што му је претходило – смештај путника, изостаје хронолошки след и у вези с простором и у вези с временом боравка. Могуће да је то последица што су Вујићеве импресије о Италији уобличене много година касније, оне очигледно нису изнедрене у тренутку настанка. Милано је описао по истом принципу, опет се јавља временска инверзија: прво је описао и указао на његове знаменитости, а потом наводи где се сместио, да је остао четири дана да разгледа град, као и да је писао својим “великодушним благодетељима” у Трст. У поменутом писму, које је у целости наведено, такође, износи своје импресије, усхићење због упознавања “племените и прелепе Италије” и Милана (Вујић 1833: 212), града за који путници говоре да “свуда по свету от чловеческога страха морао би како једна животиња живити; обаче у Милану дозвољава му се чловечески живети” (Вујић 1833: 206, 207).

Пажњу је посветио посети “прекрасној и великолепној вароши” Фиренци тј. Флоренцији, а посебно је истакао своју посету позоришту¹⁸. Када је описивао

¹⁸ Павел Јозеф Шафарик 1833. године упоређује Вујића са Тесписом, првим глумцем, писцем и редитељем (П.І. Шаффарік, *Прегледъ найновіег кнѣжества Ілліриски Славяна*, “Сербскиј летопис”, IV, [Будим] 1933, 4). Јоаким Вујић је сам себе и потписивао са “отац српског позоришта”. Позориште је за њега било “једна нужна школа” у којој се може више чути и научити него на каквом другом месту; овакав став предочава да је прихватио идеје просвећености. Петар Марјановић сматра да се српско позориште, захваљујући Вујићевој поставци комада *Крепиталица (Папагај)* Аугуста Коцебуа у Пешти 12/24. августа 1813. године, после средњовековног раздобља поново укључило у позоришну Европу (Марјановић 2005: 176), а Алојз Ујес (1988: 7) напомиње да је Вујић био “један од првих посредника између европског и нашег позоришта”. У току школовања у Пожуну имао је прилику да упозна његов богат позоришни живот и средњоевропски репертоар са делима од Шекспира и Молијера до Гетеа, али и Коцебуа и Ифланда. Своја сазнања о позоришту обогатио је и током боравка у Трсту. У Трсту почиње да преводи позоришна дела. Успео је да приреди тридесетак позоришних представа, које су имале посебан национално-историјски и културни значај, мада су рађене, углавном, у непримереним условима за рад. Сарађивао је са више од двеста аматера, заљубљеника у театар, па је његово деловање било и педагошко – обучио је многе младе људе и својој особеној

Венецију, Вујић је навео да у граду има седам театара, као и да је Театар Фениће најзнаменитији и да му у целој Европи нема пара (Вујић 1833: 199). Вујић је касније свој живот и усмерио ка позоришту што је утицало, наравно, и на његов књижевни рад: деловао је и као писац и преводилац готово пет деценија и обележио је прву половину XIX столећа. Његов рад Павле Поповић је сажео у неколико реченица у којима напомиње да је Вујић целог живота мислио на позориште, да је језике учио да би преводио комаде за позориште, да их је сам представљао са трупaма које је скупљао, али је упркос многобројним неприликама успео својом упорношћу и трудом да “код једне невичне и доста грубе публике, одомаћи комедију и позориште” (Поповић 1939: 144). У Фиренци је сасвим случајно угледао позоришну “цедуљу” тј. плакат и тако је последње вече провео у позоришту, гледао је оперу Доменика Чимарозе *Тајни брак* (*Il matrimonio segreto*) са знаменитом Ђузепином Граси (Giuseppina Grassi, 1773-1850)¹⁹. Био је одушевљен, посебно балетским деловима. О граду је написао страну и по, што је за град попут Фиренце изузетно мало. Но, зато је писао о посети позоришту, предочио је и да је у Трсту “доста пута” слушао оперу (Вујић 1833: 219). Акценат је ставио на угодни куртоазни разговор пре представе, пажњу му је привукла Фаустина Канело “прекрасна као звезда Даница девојчица” од највише осамнаест година, која је седела до њега и која му се прва обратила (Вујић 1833: 219). Вујић јој је рекао да је одавно желео да обиђе Италију и да учењем упозна њене поштовања вредне обичаје. Као и Доситеј Обрадовић и он сматра да је Италија земаљски рај: “... без свакога ласкатељства могу вам казати, да кои није био у Италији, тај нигде на свету није био, зашто ја вам могу то исповедити, да је Италија други рај земнији” (Вујић 1833: 220). Вујић се представио да је родом из Унгарије из места Баја и да је у Италији боравио у Трсту где ради као кућни учитељ.

Обилазак Рима средином XVIII века имао је устаљену шестодневну руту: прво, разгледање Капитола; друго, обилазак Форума и Колосеума; треће, посета Палатину и Цицероновој кући; четврто, утврђивање градива: поново разгледање Палатина и Капитола; пето, упознавање Диоклецијанових терми; шесто, посета Ватикану (Feifer 1985: 117). Вујић није следио овакав план обиласка, након уводних уопштених напомена о Риму, “једном од највећих и најлепших градова и вароши у Европи” (Вујић 1833: 225), описао је Цркву Светог Петра, као и Цркву Светог Јована у Латерану. Пажњу је посветио и позоришту, погледао је Росинијеву комичну оперу *Италијанка у Алџиру* (*L'italiana in Algeri*) са чувеном Анђеликом Каталани (Angelica Catalani 1780-

позоришној “школи”. Био је изузетно плодотворан, за позориште је превео, углавном посрбио 28 драмских дела, сачувано их је седамнаест, а остала су изгубљена.

¹⁹ Вујић је написао презиме оперске певачице – Грашиниј – нагласио је да је била светски славна, то је могла бити Ђузепина Граси, коју је могао да чује и 1802. године када је гостовала и у Трсту (Театро Nuovo). Мало је вероватно да је чуо и у Фиренци, јер је Граси након дебија у Лондону 1802. године тамо градила каријеру. Лондон је напустила 1806. године.

1849)²⁰, и поново је у дијалошкој форми представио разговор о позоришту овај пут са госпођом Летицијом и њеном кћерком Матилдом; изнео је утиске о позоришту и о представи. Ни Коцебу није следио уобичајени план обиласка Рима, он је прво писао о Ватикану и то о Цркви Светог Петра, затим о Ватиканској палати, те Ватиканском врту, Ватиканској библиотеци и на крају о Ватиканском музеју. Преко 280 страна у трећем тому свог путописа о Италији (у енглеском издању ово је посебан IV том) посветио је описима о културно-историјским знаменитостима древног града, које су драгоцени део не само европске, него и светске баштине: и чини се да ништа није изоставио. Но, није само писао о прошлости него и о реалном времену и простору Рима, о ономе што је град био у време његове посете, нпр. о позоришту. Коцебу се у предговору обратио читаоцима предочавајући шта је по њему важно да би писац исписао добар путопис:

I am of opinion that a traveller must follow the current of his humor. If that is lively, the readers will be gratified with seeing his soul reflected in the description. But when an author seats himself formally, and dress all his thoughts and expressions in affectation, or in any other manner attempts to appear what he is not, it cannot be agreeable to the reader; who must feel as uneasy and awkward in reading his book, as if talking with a stammering person (1806: V)²¹.

И Коцебу је користио дијалошку форму у свом путопису, а написао је нпр. посебно поглавље о менталитету Наполитанаца, те се готово неизбежно намеће питање да ли је Вујић читао Коцебуов путопис? Верујемо да јесте, могао је да га чита и на немачком и на енглеском. Вујић није следио његову матрицу: није бележио, чини се, непосредно утиске, но он и није писао путопис, него је у своју аутобиографију много година касније уметнуо опис о путовању по Италији, које је за њега било и те како значајно. На завршетку описивања Венеције, Вујић је у напомени у директном обраћању читаоцима навео да би му требало “три части” да је описао сва села и мале вароши кроз које је прошао, те да је зато пажњу усредредио само на “знамените вароши и градове” (Вујић 1833: 204). Помињање броја три не мора бити случајност, можда га је Вујић навео јер је имао у виду да је Коцебу своје путописне утиске на немачком разврстао баш у три тома.

²⁰ Праизвођење Росинијеве опере било је 22. маја 1813. у Венецији, дакле Вујић није могао да слуша ово дело. Каталани је 1801. певала и у Трсту, али од те године била је ангажована да неколико сезона, за изузетно висок хонорар (данас би то било око 330 000 евра), пева у Лисабону.

²¹ “Сматрам да путник мора следити ток своје нарави. Ако је то живо, читаоци ће бити задовољни да виде одраз његове душе у опису. Али, када се аутор формално постави и све своје мисли и експресије заодене извештачено или на било који други начин покуша да буде оно што он није, то не може бити прихватљиво за читаоца; који се мора осећати нелагодно и непријатно док чита његову књигу, то је као да разговара са особом која муца”.

Поновио је мисао о важности путовања по Италији: “[...] да који год није био у Италији, тај не може казати, да је гдигод на свету био; јербо о украшенијама јестественима и механичким никакво поњатије не може имати” (Вујић 1833: 244). Као да је осетио недореченост сопствених импресија: конципирао је посебно поглавље у којем се усредредио на изношење властитих становишта о људима и крајолику. Тако је указао и на свој систем вредности али и на покушај одређивања идентитета народа, који у Вујићево време још увек нема сопствену јединствену државу.

Вујић је био под снажним утиском италијанске пољопривреде, начина на који сељаци користе благодети земље и климе, задивљен је и природним лепотама. О карактеру италијанског народа записао је: “[...] воистину он је један од света веселији и несташнији народ, јербо он кудагод иде све једнако пева, лакрдише и шалу проводи. Италијан ако земљу копа, или је оре, он непрестано пева, и јест радостан и весео, пак његово сладкопјеније јест тако умилно, [...]” (Вујић 1833: 249). Похвалио је и њихову склоност уметности, достигнућа у тој области; посебно истиче театар и оперу, као и склоност ка поезији, да су “чудотворни стихотворци”, као и “дивни живописци” тј. сликари, иконоресци и музички виртуози. Примећује да није само Италијан добар “земљоделац и домостоитељ”, него је и лукав, који је рад свог ближњег да превари, а и крадљивац је. Но, сматра их добрим народом који гине за слободу, склоним одмаздама да би се осветили непријатељу. Веома похвално пише и о женама у Италији, поготову је истакао њихову лепоту, такође је напоменуо и да су мушкарци леви. На крају је изрекао и похвале италијанској господи, а у вези с тим навео је на готици пример о руском адмиралу грофу Орлову и његовом боравком у Венецији 1772. године ради наоружања његове флоте, текст је превео и на српски. Поменутом анегдотом је и завршио поглавље.

Међутим, остаје сумња да је Вујић одиста путовао по Италији. У његовом начину описивања италијанских градова, углавном преовладавају уобичајене бедекерске информације и површне опсервације²², које су му као аутору књиге о географији биле познате, а такође и као могућем читаоцу Коцебуовог путописа²³. Када пише у *Землеописанију* о Венецији²⁴ он наводи да њени канали “у лето зло воњају” (Вујић 1825: 79), а тога нема у путописним белешкама. Сумњу потврђују и писма које је пи-

²² Жељко Ђурић сматра да је Јоаким Вујић користио књигу, галантни роман Јохана Готфрида Шнабела (Johann Gottfried Schnabel) *Der im Irrgarten der Liebe herumtaumelnde Cavalier* (О кавалеру који изгубљено лута лавиринтом љубави), док Вујић сам помиње и вишетомно издање Јохана Вилхелма Архенхолца (Johann Wilhelm Archenholz) *England und Italien* (Ђурић 2014: 494; 503).

²³ Антони Мачак (Antoni Maczak) уочио је да већ у XVII веку у записима о путовањима путописци почињу да се ослањају једни на друге, да користе туђа искуства, што утиче на аутентичност путописних остварења.

²⁴ Јоаким Вујић у свом *Животописанију* пише да Венеција има 150.000 житеља, а у *Землеописанију* има 137.000 становника.

сао Петру Хаџи Марковићу из Трста. Лист “Јавор” објавио је 1889. седам његових писама из збирке Максима Лудајића: прво је упућено 1. октобра “по серб.” 1803. из Трста, а друго 23. октобра “по наш.” 1803. године, такође из Трста. Чак и када би се узела у обзир разлика између јулијанског и грегоријанског календара, Вујић је по свом путопису тада био на путу, а не у Трсту. Чудно је да ни у једном писмо није поменуо нити једну једину реченицу о тако дуго прижељкиваном путовању по Италији. Има се утисак да је његово путовање било измишљено, но оно није било једино о којем је дао лажни запис!²⁵ Јоаким Вујић је био отворен према новим сазнањима и прижељкивао је да оствари образовно путовање по Италији, као што је чезнуо да живи у Трсту. Поменуо је двадесетак италијанских градова. Чини се да је његов циљ био да их посети и види што више, кроз неке је само “прошао” успут, јер је био временски ограничен. На начин како је представио Италију, на изостанак оног личног виђења, није дакако утицао “наметнут темпо путовања”, него чињеница да се оно никада није ни десило. Поменути разговори о позоришту, такође делују више као конструкција, него као случајна животна ситуација. Када се читају Вујићеве књиге путописа, о његовим стварним путовањима, уочава се разлика у приступу.

Многобројна писања о путовањима наметнула су и питање њихове веродостојности, није била велика реткост ни да су нека измишљена. Перси Адамс (Percy Adams) је написао и књигу о овој теми, нагласио је да у XVIII веку постоје три групе путописа: истинити, дакле аутентични путописи, потом путописи о замишљеним, чудноватим путовањима, тј. књижевни путописи попут *Гуливерових путовања*, као и путописи који су лажни, чији аутори свесно обмањују јавност (Adams 1962: 1). Пажњу је усредсреддио, не као што би се по наслову очекивало (*Travelers and Travel Liars 1660-1800 / Прави и лажни путници 1660-1800*), ка лажним путовањима, него ка оним реализованим у којима је трагао за неистинитостима. Адамс сматра да “the real problem here is to decide how long or how widely these false accounts should be accepted as true before they are placed among travel lies”²⁶ (Adams 1962: 4). Још већи проблем је: шта да се ради када се открије да је запис лажан?²⁷ У случају Вујића то је и данас недефинисано, Мираш

²⁵ Павле Поповић (1935) износи тезу да је измишљено путовање настало да би књига била занимљивија и боље се продавала, затим да је састављао књигу према својим ранијим књигама, као и према неким туђим. Као трећи разлог наводи да су сви они који би могли да посведоче о његовом путовању били упокојени: Ана Квекић (†1804), Антун Квекић (†1821), Вићентије Ракић (†1818). Поповић је сматрао да је Вујићев пут на Исток “чиста измишљотина. Нити је он видео Александрију, ни Јафу, ни Цариград, ни Смирну, ни Одесу нити иједно место које у свом Животопису спомиње” (1935: 187).

²⁶ “Прави проблем овде је да се одлучи колико дуго или колико широко ови лажни извештаји треба да буду прихваћени као истинити пре него што се сврстају у путничке лажи”.

²⁷ Коцебу је 1795. године написао трагикомедију у пет чинова *Graf Benjowsky oder die Verschwörung auf Kamtschatka* о Морису Бењовском (Maurice Benyovszky, 1746-1786), којег Адамс помиње као пример у вези с лажним чињеницама у његовим мемоарима, који су, ипак, били чувени. Показало се да су многе тврђе лажне или су врло упитне. Нпр. у мемоарима и

Кићовић је још 1954. навео да је његово путовање по Италији измишљено. Међутим, многи су предност дали Вујићевој аутобиографији, а не научном раду. Не чуди што у нашој првој енциклопедији тзв. Станојевићевој књижевник Вељко Петровић (1925: 431, 432) пише да је Вујић из Трста “прелазео у Италију и обилазио Средоземље и Црно Море”. Слично пише и у *Енциклопедији Југославије*: “1803. обилази италијанске градове и гледа драмске и оперске представе” (Стојковић 1971: 550), као и нпр. у *Српском биографском речнику*: “путовао по Италији” (Ковачек 2006: 359).

Но, поред веродостојности важно је сагледати и који су Вујићеви мотиви и потреба да пише и представи своје путовање као стварно, као остварено. Дакле, неизбежно је да се запитамо: зашто је Вујић измаштао своје путовање по Италији? Адамс у својој књизи указује на неколико могућих мотива: на самољубље, на похлепу (путописи су популарни и добро се продају) и на предрасуде путописца, било које врсте (Adams 1962: 10). Вујић јесте био сујетан и могуће је, како напомиње и Кићовић, да је измишљао неке догађаје у својој аутобиографији да би она била занимљива и узбудљива и да би се, наравно зато и куповала. Таштина је, могуће је, утицала да је Вујићу, као човеку који је прихватио идеје просвећености и био посвећен образовању, било важно да као део своје учености наведе и да је био на великом путовању. Веома је желео да дође у Трст, сањао је о томе и успео је из другог покушаја. У Трст се запутио да би учио стране језике, научио је италијански, француски и енглески језик, брзо и успешно (Вујић 1833: 70). Прижељкивао је и да обиђе Италију, међутим њега је кроз цео живот пратила новчана оскудица. Сумњу да је Вујићево велико путовање било остварено поткрепљује и чињеница да су људи које помиње, дакле могући сведоци, били упокојени. Не треба заборавити ни да је он своје *Животописаније* објавио у Карловцу, кришом од обавезне цензуре због чега је касније имао великих неугодности: власт је запленама и забраном покушавала да осујети доступност читаоцима аутобиографије, као и неких других његових дела. Такође, већ је измислио једно путовање, па зашто не би и ово по Италији.

За разлику од Вујића, писац Павле Соларић (1779-1821), најбољи Доситејев ученик, доживео је своје велико путовање Италијом. Соларић је, такође, живео у Италији од 1803. до смрти. У пратњи лорда Гилфорда (Frederick North, 5th Earl of Guilford, 1766-1827) путовао је по Италији 1818. године. Неизбежно, и он је био одушевљен Италијом. Написао је да “лепши, важнији, удивителнији и ужаснији предела и градова није могуће видети, него што су у Италији”. О свом “неожиданномъ великом путошествовию” (Соларић 1826:131) тј. неочекиваном великом путовању писао је пријатељу Тоши Захарићу²⁸, новосадском трговцу, којем у директном обраћању износи и молбу да сви-

преписци до 1776. слободно је користио титуле гроф и барон, мада је титулу грофа добио 1778. Био је официр и познати авантуриста; у Мађарској, Пољској и Словачкој сматра се националним херојем.

²⁸ У писму које је, пак, написао Захаријевићу у Напуљу навео је датум у облику који указује на разлику између јулијанског и грегоријанског календара: 8/20 Фебруар 1818. Соларић је наглашавао по ком календару наводи датум, Зелићу је писао датум по грегоријанском календару.

ма укаже колико су поред образовања и знања језика неопходна и путовања. Процват путовања у XVIII веку утицао је на неговање епистоларне форме као једног од видова чувања сећања и утисака; писма као записи о путовању добијају на значају у путописној литератури. Јављала су се у распону од породичне до интелектуалне преписке у области дипломатије, привреде или науке. Писма путника често су била објављивана у новинама и часописима, јер је ова тематика побуђивала велико занимање.

Соларић је на римски тј. католички Божић кренуо из Венеције преко Фиренце и Болоње до Рима где се састао са лордом Гилфордом 17. јануара, град су напустили 12. фебруара, у Напуљ су стигли 14. фебруара, а крајем месеца енглеском фрегатом дошли су до јонских острва, на истом броду су се вратили до Венеције одакле су посетили Трст, Ријеку, Варадин, Будим, Пожун и Беч. Нагласио је да су путовали брзо “летећи”, као и да су били припремљени и да су носили са собом “најбоља описанија других”. Из Рима је 5. фебруара упутио писмо Герасиму Зелићу у којем му описује град којем по његовим вредностима, ниједан на свету није раван, иако их има и већих. Навео је да би за све његове древне споменике требало годину дана да се обиђу и пристојно разгледају:

Ово чудо неможесе приуподобити никаква другог града редкостем. Зато и има овдје увјек по неколико тисјашча из свију питоми, а и дивји неки, земаља, ко(ј)е мудрољубиви путника, ко(ј)е приљезни, красни знања, ученика, а Сербина ни (ј) еднога! Ја времена не имам, развје што находим за се важније да гледам. Најприје сам ишао у предивну цркву Апостола Петра и Павла, гдје се и њиова тјелеса показују без глава, ко(ј)е су у другој цркви. Ту сам видио и Папу у слави његовој (Соларић према Зелић 1823: 639, 640).

Лорда Фредерика Гилфорда, који је показивао велико интересовање за словенску културу и језике, 1791. прешао је у православље, Павле Соларић је упознао 1816. када је почео да му држи лекције из нашег језика савнајући га са руском граматиком. Лорд је предложио да десет месеци путују заједно, а да му Соларић током путовања држи и лекције из језика. У мају су наставили путовање ка Броду, Кијеву, Москви и Санкт Петербургу. Пре зиме су кренули ка Берлину.

Космополитизам XVIII века био је неодржив без протока идеја и људи, који су имали потребу за стицањем нових знања и за успостављањем нових комуникација. Дакако, да је то утицало на процват путовања, пре свега на она интелектуалног, сазнајног типа. Путовања су оличавала ту нову космополитску страст и интелектуалну радозналост, својствену просвећености, која је изнедрила *Grand Tour*. Упркос великом дивљењу према Италији и њеној богатој култури, историји и уметности, тројица српских писаца, следбеника просвећености, оставила су штуре записе о путовању по Италији. Могуће зато што су имали изразиту свест да треба да стварају оно што је корисно за развој свог српског народа: у време када се код нас стварао грађански тип културе, када се стварала српска књижевност новијег доба, када се стварала читалачка публика то је значило да је много тога било прече и важније од писања путописа. И Соларић и Вујић саставили су, додуше по туђем узору, географије. Путопис као

књижевни жанр није био у њиховом фокусу, своје утиске о путовању износили су успут у писмима или аутобиографијама. Ипак, просвећеност, као интелектуални и културни покрет, утицала је на став наших поменутих следбеника према путовањима, они су схватили да искуство другости доприноси и другачијем сагледавању, односно афирмацији или оспоравању сопственог идентитета. С друге стране, као људи свога времена нису заобилазили тематику која је снажно обележила време у којем су живели, и зато су, ипак, оставили утисак о својим путовањима по Италији, оним стварним и оним измишљеним.

Литература

- Бурге 2006: М. Бурге, *Истраживач*, у: М. Вовел (прир.), *Човек доба просвећености*, Београд 2006, с. 266-322.
- Вујић 1803: Ј. Вујић, *Писма Јоакима Вујића Петру Хаџи Марковићу. Из збирке Максима Лудајића*, "Јавор", XVI, 1889, 26, с. 414-415.
- Вујић 1825: Ј. Вујић, *Новѣйше землеописаніе цѣлаго свѣта: во употребленіе и ползу Славено-Сербскаго народа: съ единомъ іллумініратомъ цѣлаго Свѣта Маппомъ*, Будим 1825.
- Вујић 1833: Ј. Вујић, *Животоописаніе и чрезвычайна нѣгова приключенія*, Карловац 1833.
- Грдинић 2017: Н. Грдинић, *Путовања*, у: Н. Грдинић (ур.), *Encyclopedia Dositeana*, III, Нови Сад 2017, с. 81-88.
- Ђурић 2014: Ж.В. Ђурић, *Путовање по Италији Јоакима Вујића или у вртлозима времена*, у: Б. Сувајџић, Б. Златковић (ур.), *Промишљање традиције*, Београд 2014, с. 491-509.
- Ђурић 2015: Ж. Ђурић, *Велико путовање Герасима Зелића*, Београд 2015.
- Зелић 1823: Г. Зелић, *Житіе*, Будим 1823.
- Кићовић 1954-1955: М. Кићовић, *Младост Јоакима Вујића*, "Зборник Матице српске за књижевност и језик", II, 1954, 2, с. 38-57; III, 1955, 3, с. 114-125.
- Ковачек 2006: Б. Ковачек, *Јоаким Вујић*, у: Ч. Попов (ур.), *Српски биографски речник*, Нови Сад 2006, с. 358-360.
- Марјановић 2005: П. Марјановић, *Мала историја српског позоришта XIII-XXI век*, Нови Сад 2005.
- Обрадовић 1961a: Д. Обрадовић, *Живот и прикљученија*, у: Ђ. Гавела (прир.), *Сабрана дела*, I, Београд 1961, с. 73-284.
- Обрадовић 1961б: Д. Обрадовић, *Басне*, у: Ђ. Гавела (прир.), *Сабрана дела*, I, Београд 1961, с. 405-709.

- Петровић 1925: В. Петровић, *Јоаким Вујић*, у: С. Станојевић (ур.), *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I, Загреб 1925, с. 431-432.
- Поповић 1935: П. Поповић, *Јоаким Вујић и његов пут на Исток*, "Летопис Матице српске", 1935, 2 (343), с. 181-192.
- Поповић 1907-1908: П. Поповић, *Из живота Јоакима Вујића*, "Летопис Матице српске", 1907, 6 (246), с. 1-23; 1908, 1 (247), с. 64-48; 1908, 2 (248), с. 49-65.
- Соларић 1826: П. Соларић, *Милый Пріяне Шошо Захарићу, здравъ ми буди и весео!*, "Летопис Матице српске", II, 1826, 4, с. 131-138.
- Стојковић 1971: Б. Стојковић, *Јоаким Вујић*, у: М. Крлежа (ред.) *Enciklopedija Jugoslavije*, VIII, Zagreb 1971, с. 549-550.
- Ступаревић 1975: О. Ступаревић, *Српски путопис о Италији*, "Упоредна истраживања", 1975, 1, с. 103-182.
- Ујес 1988: А. Ујес, *Позоришно стваралаштво Јоакима Вујића*, Београд 1988.
- Шафарик 1833: П.И. Шафарик, *О Славенскомъ и Сербскомъ Народу и Езику: Прегледъ најновијег књижевства Иллирски Славяна*, "Сербскиј летопис", IX, 1833, 35, с. 1-33.
- Adams 1962: P. Adams, *Travelers and Travel Liars 1660-1800*, Berkeley and Los Angeles 1962.
- Addison 1705: J. Addison, *Remarks on Several parts of Italy, etc. in the Years 1701, 1702, 1703*, London 1705, <<https://grandtour.bncf.firenze.sbn.it/indici/libri-di-viaggio/CFIE019801>>.
- Bacon 1908: F. Bacon, *Of Travel*, in: Id., *Essays*, New York 1908, с. 79-82.
- Bohls, Duncan 2005: E.A. Bohls, I. Duncan, *Travel Writing 1700-1830. An Antology*, Oxford 2005.
- Boswell 1823: J. Boswell, *Life of Johnson, LL.D. in Four Volumes*, III, London 1823, <<https://books.google.rs/books?id=A00JAAAAQAAJ&pg=PA34&dq>>.
- Feifer 1985: M. Feifer, *Going Places: The Ways of the Tourist from Imperial Rome to the Present Day*, London 1985.
- Hof 2005: U.I. Hof, *L'Europa dell' Illuminismo*, trad. di A. Califano, Roma-Bari 2005.
- Kotzebue 1805: A. von Kotzebue, *Erinnerungen von einer Reise aus Liefland nach Rom und Neapel*, Berlin 1805, <https://books.google.de/books?id=K1xhAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>.

- Kotzebue 1806: A. von Kotzebue, *Travel through Italy in the Years 1804 and 1805*, London 1806, <https://books.google.rs/books/about/Travels_Through_Italy_in_the_Years_1804.html?id=aU5JAAAAIAAJ&redir_esc=y>.
- Lassels 1670: R. Lassels, *The Voyage of Italy*, Paris 1670.
- Maćzak 1995: A. Maćzak, *Travel in Early Modern Europe*, Cambridge 1995.
- Richardson 2001: T. Richardson, *Un viaggiatore inglese fra tradizione e diplomazia*, in: P. Nerozzi Bellman, V. Matera (a cura di), *Il viaggio e la scrittura*, Napoli 2001, c. 25-33.
- Thompson 2011: C. Thompson, *Travel Writing*, London-New York 2011.
- Vujić 1826: J. Vujić, *Kurze Biographie des Herrn Joachim Vuits neuesten Illyrisch-Serbischen Schriftstellers: Ausgezogen aus seinen Werken, Journals, und Manuscripten*, Pešta 1826.

Abstract

Nada Savković

The Grand Tour by Joakim Vujić and his Serbian Contemporaries

Although the *Grand Tour* was, above all, a cultural construct of the British social elite, due to its permanence and frequency, it became a kind of new pilgrimage, and spread to other countries of Western Europe as well as Russia and America. Three contemporary Serbian writers of the 18th and 19th centuries lived and travelled through Italy, which they experienced as a paradise on earth: Dositej Obradović (1739-1811) in 1780, Joakim Vujić (1772-1847) in 1803 and Pavle Solarić (1779-1821) in 1818. Despite great admiration for Italy and its rich culture, history and art, they left scanty records of their travels in their autobiographies and letters. Although the travelogue was a favourite genre of the 18th century, writing about traveling does not seem to have appealed to the three authors. This may be because they had a clear awareness that they needed to create what was useful for the development of their Serbian people. At the time – when Serbs were creating a civic culture, when Serbian literature of a new age was being written, when the reading public was being formed – much had precedence over writing a travelogue. Both Solarić and Vujić compiled books on geography, following someone else's example. Their *Grand Tour* was realized (Obradović and Solarić) and unrealized, that is false (Vujić).

Keywords

Grand Tour; Italy; Travelogue; Travel Lies; Joakim Vujić; Dositej Obradović; Pavle Solarić.